

3) автоматизація виробництва і використання синергетичного ефекту у межах реальної затребуваності висококваліфікованої робочої сили.

Література

1. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. -М., Мир, 1985.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. -М., Прогресс, 1986.
3. Чистилин Д. Проблемы самоорганизации в переходной экономике // Экономика Украины.- 2000. -№4. -С.49
4. Кучма Л.Д. Україна: поступ у ХХІ століття // Урядовий кур'єр-23 лютого 2000р.

Надійшла 2.06.2000 року.

УДК 330.1

А.В. СІРКО

ВФ Тернопільської академії народного господарства,

Н.М НАЙДИЧ

Київський торговельно-економічний університет

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Трансформація економіки, або перехід від адміністративно-командної до конкурентно-ринкової системи, - теоретично і практично складний і суперечливий (а для значної частини суспільства посправжньому драматичний) процес. Взаємовиключність названих економічних систем (неможливість їх поєднання, злиття в "змішану", "планово-ринкову" економіку) об'єктивно обумовлює необхідність не просто реформ як цілеспрямованих змін на нормативно-правовій основі, а трансформації в розумінні докорінних, сутнісних перетворень економіки і суспільства в цілому. Назрілі реформи тих чи інших інституцій розставляють лише акценти в економічній політиці урядів, визначають закономірну періодичну змінюваність програм і політичних сил при владі. Реформа - це мета і результат діяльності будь-якого прогресивного уряду. Економічні ж трансформації означають зміну цілих економічних систем. Револьюційний за змістом, але завжди еволюційний за формою, такий перехід забезпечується завдяки комплексним, послідовним і рішучим реформам, з одного боку, та компетентності, терпимості і сміливості реформаторів, з іншого.

Найпершою і визначальною умовою успішної трансформації пост-тоталітарної економіки, як свідчить зарубіжний досвід, є концептуальне визначення сутності системних перетворень, тобто чітке усвідомлення перспективної моделі економіки та шляхів і конкретних заходів для її забезпечення. Наше суспільство і його політична еліта у цьому питанні впродовж дев'яти років остаточно так і не визначилась, не говорячи вже про національну єдність і загальну готовність до ринкових змін. Унаслідок невизначеності щодо економічної моделі спостерігалось шарахання від усунення державного управління економічними процесами взагалі на догоду економічному романтизму перших реформаторів до пізніших спроб врегулювання господарського життя під гаслами наведення порядку, приборкання тіньових процесів тощо. Незважаючи на світовий досвід економічних трансформацій. Україна повторює чужі помилки, потерпаючи від затяжної економічної стагнації.

Зважаючи на обмеженість розмірів статті, вкажемо лише на деякі підходи у світовій науці і державній політиці окремих країн щодо трансформування економіки. Передусім, за нашим переконанням, слід розрізняти уроки системних реформувань у країнах з усталеною ринковою економікою та в постсоціалістичних країнах перехідної економіки. Саме так, адже трансформаційні зміни стали знаковими взагалі для ХХ століття, охопивши фактично всі індустріальні цивілізації.

Трансформація розвинутих ринкових економік має своїм змістом забезпечення органічного взаємозв'язку масштабного державного регулювання економіки та її ринкового саморегулювання. Відтепер держава і ринок визначають русло, у якому розвиваються економічні процеси. Обсяги та

співвідношення регулюючих функцій, виконуваних ринком і державою, час від часу можуть змінюватися, і дійсно змінюються, але основна регулююча місія об'єктивно відводиться стихійним ринковим силам (законам), які власне й визначають ефективність централізовано-свідомого втручання в функціонування економічної системи.

Розвинутий світ, переживши у 1929-1933 рр. випробувальні часи Великої депресії, трансформувався завдяки економічній концепції Дж М Кейнса та виваженій і послідовній економічній політиці урядів, які, віддамо їм належне, в умовах популярної тоді серед інтелектуалів критики класичної теорії ринкового саморозвитку економіки не відвернулись від науки взагалі, а переорієнтувались на доктрину англійського економіста. Модель сучасної змішаної (регульованої) економіки передбачає активний вплив держави на діяльність господарюючих суб'єктів та ринкову кон'юнктуру через важелі фіскально-бюджетної та монетарної політики з метою забезпечення нормальних умов для функціонування ринкового механізму, вирішення соціально важливих проблем. "Новий курс" Ф.Рузвельта перша урядова програма, що сперлась на цю модель і успішно її апробувала. Доречно згадати, що Кейнс був і в числі ініціаторів створення МВФ як міжнародної фінансової регулюючої інституції.

Важливим внеском у розвиток теорії державного регулювання ринкової економіки став метод "затрати-випуск" В.Леонт'єва, покладений в основу розробок міжгалузевих балансів та національних цільових програм розвитку економіки. Його ефективність доведена практикою країн, що домоглися бажаних структурних зрушень в економіці та забезпечення для себе конкурентних переваг на світовому ринку.

З часом коло країн-прихильниць державного регулювання економіки і, рівнозначно, моделі регульованого ринку, збільшувалось. Найширших масштабів державне втручання в економіку набуло в таких країнах, як Франція, ФРН, Швеція, Японія, Південна Корея та ін. Збагатився і обсяг функцій та інструментів державного економічного регулювання. Якщо до 70-х років останнє зводилось в основному до вибору з-поміж варіантів антициклічної політики урядів, то з останньої чверті ХХ століття регульована місія держави поширилась і на інфляційні процеси, теоретичною базою для регулювання яких слугує монетаристське вчення про взаємозв'язок між грошовою масою, швидкістю її обертання, номінальним ВВП та рівнем інфляції.

В сучасних умовах розвитку ринкової економіки, за визнанням більшості дослідників, найбільш ефективною є система державного економічного регулювання, теоретичним підґрунтям якої слугують вчення Дж.М.Кейнса, В.Леонт'єва та їх послідовників у поєднанні з концепцією М.Фрідмена. Її успішне використання аж ніяк не суперечить національним особливостям регіонів та окремих країн, а навпаки, передбачає знаходження раціонального синтезу. Так, в США історично склався найбільш ліберальний тип ринкових відносин. Західноєвропейським варіантом сучасного регульованого ринку є модель соціального ринкового господарства, стрижнем якої є відпрацьована система соціального захисту й підтримки людей. Для країн Східної Азії характерною є модель державно-керованого капіталізму, що базується на приватному підприємництві та реалізації державних програм, орієнтованих на розвиток промисловості та експорту.

Однак констатації факту активного державного втручання в ринкові процеси на прикладі розвинених країн як уроку для України недостатньо, оскільки поза увагою залишається історизм суспільних подій, нехтується роль практики як об'єктивного критерія істинності теорії.

Проблема державного регулювання економіки уже давно не в тому, потрібно це чи ні, а в тому, як і чим, у якій мірі допустиме втручання держави в ринкові відносини. Теоретичні і політичні дискусії, що почастишали останнім часом в здавалось би благополучних країнах, є спробами визначити лише раціональний баланс між ринковою стихією і втручанням уряду. Дисбаланс об'єктивно-економічного і суб'єктивно-правового начал у регулюванні економіки не на користь реальній економіці і як факт відзначається аналітиками у багатьох країнах. Так, в Німеччині державними бюджетами в сукупності контролюється до 44% ВВП. Через проблеми з реалізацією конкурентних переваг на світовому ринку втрачається привабливість держави достатку шведського взірця. Не користується вже колишньою популярністю макроекономічне планування і у самій Франції. Таким чином, розвинений світ учить тому, що економічний розвиток і національне процвітання можливі лише при обов'язковій опорі суспільства на ринково-конкурентні сили, на їх відпрацьованому коригуванні та ефективному доповненні системою державного регулювання, а, відтак, нерозумно і шкідливо будувати систему державних регуляторів, спираючись лише на практику і досвід окремих країн, нехай навіть і процвітаючих у даний період.

Загальновизнано, що Україна значно припізнилась з проведенням ринкових реформ. Тому особливо повчальними для нас є уроки ринкових перетворень, які демонструють інші пост-тоталітарні країни, котрі домоглися завдяки цьому помітних успіхів. Саме на цьому фоні виразно проявляється, з одного боку, загальне і особливе у підходах і здійсненні трансформаційних процесів, а з іншого, зрозумілішими стають неадекватність й помилковість теоретичних конструкцій і практичних дій політичного керівництва у нашій країні.

Найбільш загальною рисою перехідних економік є відсутність ринково-конкуренційних відносин та приватної власності як економічної основи їх здійснення. Тому саме на державу покладається вирішальне значення завдання з розбудови справжнього ринку, захисту населення від ускладнень перехідного періоду. На відміну від країн з історично визрілою ринковою економікою, адекватною суспільною ментальністю і відповідно більш-менш ретельно підбраною системою державного регулювання відносин, постсоціалістичні країни своїм попереднім минулим (політичною диктатурою, тривалим позбавленням громадянських прав) приречені своїми потугами і жертвами остаточно переконати цивілізований світ у згубності ідей безринкового суспільства і здійснити економічний прорив, покладаючись на власні реалії і розум. Перед державою тут постають завдання небаченого масштабу. В перехідних умовах держава мусить поєднувати ролі господарника (управління успадкованим держсектором), реформатора (провідника структурних зрушень) і регулювальника (виконавця нових, економічних функцій щодо ринкової демократії).

Економічні відносини, позбавлені як ринкових, так і ефективних державних регуляторів, фактично перетворюються у мафіозно-кримінальні. Повальна лібералізація економічного життя в Україні тому наочний приклад. І навпаки, там, де уряд виявився на висоті, маючи чітку стратегію перетворень й підтримку знизу, країни швидко здолали початкові труднощі й вийшли на траєкторію економічного зростання. Звідси урок: економіка за будь-яких умов має бути керованою (чи то ринком, чи державою, чи бути регульованою ринковою системою).

До повного завершення приватизації держсектора за державою залишається роль власника, контролера і координатора виробничої діяльності при значно обмежених можливостях для виконання цього завдання. Наразі держава зобов'язана й надалі забезпечувати соціальні гарантії, що стали нормою життя громадян. За таких обставин вплив центру є надто слабким, щоб зобов'язувати державні підприємства підвищувати продуктивність, утримувати робочі місця. Неефективна робота державних підприємств приводить до збільшення податкового перерозподілу доходів заради субсидювання збиткових підприємств. Водночас, закриття останніх часто унеможлиблюється з політичних чи економічних міркувань. Надмірний податковий тиск, спричинений утриманням неефективного держсектора та масштабної соціальної сфери, а отже відсутністю реструктуризації і оптимізації витрат бюджетної сфери, неминуче призводить до фіскальної кризи та тінезації приватного підприємництва. Слід додати й те, що, продовжуючи нести тягар відповідальності за успадкований держсектор і квазісправедливу соціальну політику, держава мусить ще й долати супротив загальнонаціональним інтересам з боку керівників великих підприємств, профспілок, політичних лідерів. У слабкості державного управління, його некомпетентності й корумпованості - один з вагомих чинників непослідовності й провалу економічних реформ.

Окрім зобов'язань щодо виконання попередніх завдань, уряд повинен представляти команду реформаторів, бути зорієнтованим своїм складом на безповоротність реформ. Якщо в ряді інших країн прогресивні зміни пов'язані з такими іменами реформаторів, як Ерхард у повоєнній Німеччині, Клаус у Чехії, Бальцеревич у Польщі, Ден Сяо Пін у Китаї, то у нас діяльність верхів залишається безіменною. Через вакханалію безвідповідальності у нас немає ні стратегій, ні реформ.

Через відсутність стратегії ринкових реформ і втрату державного контролю над економікою в нашій країні сталося безпрецедентне у світі падіння виробництва, а економіка перетворилася за своїм змістом у глибоко деформовану і віртуальну. Тіньовий сектор економіки охоплює майже 60% ВВП.

Відносна конкурентоспроможність продукції більшості вітчизняних виробників забезпечується не за рахунок поліпшень виробництва і управління ним, а завдяки хронічним і зростаючим неплатежам. Так, заборгованість з оплати праці нині сягає за 6,5 млрд. грн., перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською становить 43 млрд. грн., борги господарюючих суб'єктів перед бюджетом складають 14 млрд. грн. "Демонтуючи основні підвалини адміністративної економіки, ми порушили золоте правило: держава може залишати економіку тільки там і тоді, де і коли буде сформовано та будуть ефективно діяти повноцінні ринкові механізми".²

Загальновизнано уже, що здійснювані в Україні реформи зрежисовані міжнародними фінансовими інститутами (МВФ та ін.). Однак гіркі наслідки цих реформ засвідчують їх явно недостатню обізнаність з реальним станом речей в нашій країні. Неготовою до політично неупереджених і виважених досліджень та узагальнень виявилась і економічна наука. Це помітно навіть при ознайомленні зі змістом Послання Президента України, у якому окремі питання економічної стратегії подаються лише в постановочному плані.

Проблема державної участі у ринковій трансформації економіки є багатоаспектною. Посилення ролі держави має оцінюватись, насамперед, з позицій утвердження цивілізованих ринкових відносин. Визначальним у цьому є інституціональне забезпечення політики реформ, формування розгалуженої ринкової інфраструктури, створення ефективного і стабільного "правового поля". Для прикладу,

гострими і практично нерегульованими є нині проблеми державного стимулювання АПК, механізмів земельного ринку, захисту прав і інтересів дрібних акціонерів. Через самоусунення держави від їх вирішення інтенсивно відбувається перерозподіл власності і не на користь реальним трудівникам.

Дієздатність держави у перехідній економіці має оцінюватись також і з позиції її спроможності забезпечити створення всіх передумов реалізації конкурентних переваг національної економіки. Це також вимагає зміцнення позицій внутрішнього ринку передусім за рахунок розвитку високих технологій, примноження інтелектуального потенціалу суспільства як основного ресурсу економічного прогресу. Доречно згадати, що Інтернет, який стрімко розширює коло своїх користувачів в усьому світі, уперше було створено під патронатом американського національного наукового фонду в рамках державного проекту. Відтоді уряд США відраховує мільярди доларів на проведення досліджень і розробок в галузі інформаційних технологій, надає податкові преференції.

В умовах перехідної економіки держава повинна запроваджувати або сприяти запровадженню багатьох нових інституцій, допомагати старим інституціям пристосовуватися до нових умов. Сам по собі ринок не спроможний ефективно виконувати такі завдання, оскільки він значною мірою є суспільним продуктом і не може сам зорганізуватися (особливо за короткий відрізок часу). Ступінь залучення держави до цього процесу залишається невідомим, і разом з тим ситуація диктує очевидну необхідність активного втручання держави у перехідні процеси.

Становлення системи державних регуляторів економіки ускладнюється ще й необхідністю адміністративної реформи, тобто саморегулювання держави. Проблема знову-таки у стратегії реформ, у переосмисленні місця й ролі держави, а звідси – у перекваліфікації управлінців, підвищенні їх культури й відповідальності. Усякі намагання забезпечити реальне поглиблення реформ за умови збереження неефективної держави приречені на провал. На жаль, замість того, щоб розпочинати реформи на початку 90-х з реформи самої держави, Україна вимушено, ціною спроб і помилок приступає до неї з початку нового віку, дискредитувавши в очах своїх громадян самі поняття ринку, демократії і реформ. То ж абсолютно справедливий висновок В.Черняка про те, що "в Україні існує єдина криза - криза влади, всі інші кризи похідні".

І, нарешті, проблематичність ринкових змін в Україні зумовлена відсутністю їх широкої підтримки населенням. Відсутність досвіду ринкового господарювання й демократії дається взнаки. Відтак перед державою незбагнене завдання – запровадити ринкові відносини демократичними засобами тоді, як суспільна свідомість не сприймає чи не розуміє їх. Як зробити суспільство вільним, якщо люди не розуміють і бояться особистої свободи? Показовим у цьому плані є досвід навіть об'єднаної Німеччини. Ситуація у Східній Німеччині виглядає великим і дорогим розчаруванням: вкладено майже 1 трлн. марок, а продуктивність праці залишається низькою, витрати на заробітну плату і безробіття надто високі. І це при тому, що Східна Німеччина за один день отримала усі дари економічної цивілізації: західнонімецькі закони і валюту, права власності, суди й державне управління. На думку експертів, причина цього феномену криється у надмірностях західнонімецької держави загального добробуту, у послабленні нею стимулів продуктивної праці, у порушенні співвідношення критеріїв соціальної справедливості та економічної ефективності в системі державного втручання в економіку. Об'єднання капіталістичного раю і соціалістичної пустелі пройшло занадто завзято. Природа, як відомо, цього не терпить.

Таким чином, формування ефективної системи державного регулювання як умови успішного переходу до ринку та реалізації національних інтересів України нагально потребує принципового і остаточного визначення щодо моделі ринкової економіки, стратегії (довгострокової програми) переходу до неї, а також рішучих і виважених кроків для досягнення поставлених цілей.

Література

1. Шніцер М. Порівняння економічних систем. - К.: Основи, 1997. -С.187.
2. Гальчинський А. Як відродити дієздатність держави // День. - 11.05. 2000 р. -С.4.
3. Черняк В. Ми живемо в епоху "квазі" // Урядовий кур'єр. - 13.09.1997. -С. 11.
4. Шніцер М. Зазн. тв. -С.194.

Надійшла 9.06.2000 року.